

تفسیر الباطن

عالمی بن حسن الهاشمی

بازیں کتاب تحلیل روایات،
واکاوی شخصیت مؤلف

سید احمد موسوی پور

جمال الدین حیدری فطرت

سرشناسه: موسوی پور، سیداحمد، ۱۳۷۰-
عنوان و نام پدیدآور: تفسیر الباطن؛ بازیابی کتاب، تحلیل روایات، واکاوی شخصیت مؤلف؛ سیداحمد موسوی پور،
جمال الدین حیدری فطرت،
مشخصات نشر: قم: رود آبی، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۱۳۵۲، ۱۲/۵ × ۲۰ سن.م.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۹۵-۴۹-۰ / ۲ / ۵۰۰/۰۰۰۰ / ۰۰۰۰
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه: ص ۳۴۷-۳۵۲.
عنوان دیگر: بازیابی کتاب، تحلیل روایات، واکاوی شخصیت مؤلف.
موضوع: الهاشمی، علی بن حسان، قرن ۲ق. - تفسیر الباطن -- نقد و تفسیر
شناسه افزوده: حیدری فطرت، جمال الدین، ۱۳۵۹-
رده بندی کنگره: BP ۱۱۷ / ۵
رده بندی دیویی: ۲۹۷ / ۲۱۱
شماره کتابشناسی ملی: ۹۸۱۸۲۳

تفسیر الباطن

نویسنده

سیداحمد موسوی پور / جمال الدین حیدری فطرت

ناشر: نشر رود آبی | نوبت چاپ: ۱ / ۱۴۰۳

صفحه آرائی: نادر برقی | قیمت: ۲۵۰۰۰۰ تومان

چاپ: آبان | شمارگان: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۹۵-۴۹-۰

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به نشر رود آبی است

دفتر مرکزی: قم خیابان معلم مجتمع ناشران شماره ۵۳۸

ایمیل: Brpforyou@gmail.com

تلفن نشر: ۰۲۵ ۳۷۷۴۶۵۵۰

نشر رود آبی

۰۰۹۸۹۱۰۰۲۲۲۹۶

فهرست مطالب

- پیش از آغاز ۱۱
رسالت نوشتار حاضر ۱۳
نکته پایانی ۱۶

دفتر اول: تفسیر باطن / ۱۷

- مقدمه ۱۹
گفتار اول: گذرشناسی احادیث تفسیر باطن ۲۰
دسته اول: شرح باطن ۲۱
دسته دوم: مصابیح ۲۷
الف ۱: تطبیق / روان / فراگیر قرآنی ۲۸
الف ۲: تطبیق / روان / فراگیر قرآنی ۳۱
ب: تبیین ۳۹
گفتار دوم: مفهوم شناسی باطن قرآن از منظر احادیث ۴۱
گفتار سوم: جریان شناسی تفسیر باطن ۴۵
۱- راویان تفسیر باطن ۴۷
۲- مصادر تفسیر باطن ۵۱
۳- حوزه‌های حدیثی تفسیر باطن ۵۳

دفتر دوم: بازیابی تحلیلی کتاب تفسیر باطن / ۵۵

- گفتار اول: شیوه بازیابی تحلیلی کتاب تفسیر باطن ۵۷
بازسازی یا بازیابی؟ ۵۷
جایگاه و اهداف بازیابی کتاب ۵۸
گام‌های بازیابی تحلیلی کتاب تفسیر باطن ۶۰
گفتار دوم: بازیابی تحلیلی کتاب تفسیر باطن ۶۳
کتاب‌های متقدم (قرن سوم تا پنجم) ۶۴
۱. بصائر الدرجات ۶۴
گونه اول: از طریق احمد بن موسی ابن زاهر اشعری ۶۵
گونه دوم: از طریق «احمد بن الحسین بن سعید» ۷۰

- ۷۲ تحلیل و جمع بندی روایات کتاب بصائر الدرجات
- ۷۷ ۲. تفسیر العیاشی
- ۸۱ جمع بندی
- ۸۲ ۳. الکافی
- ۸۲ گونه اول: طریق حسین بن محمد اشعری
- ۸۷ گونه دوم: طریق محمد بن یحیی عن احمد بن موسی
- ۸۸ گونه سوم: طریق محمد بن یحیی عن سلمة بن خطاب
- ۸۹ تحلیل گونه های سندی کتاب الکافی
- ۹۷ ۴. الامامة - التبصرة
- ۹۹ تحلیل سند اول
- ۱۰۱ تحلیل سند دوم
- ۱۰۳ ۵. تفسیر القمی
- ۱۰۴ گام اول: گردآوری روایات حدیث علی بن حشاش
- ۱۰۴ گونه اول
- ۱۰۸ گونه دوم اسناد
- ۱۰۸ گام دوم: جمع بندی و تحلیل
- ۱۱۰ ۶. الرجال کشی
- ۱۱۷ ۷. القیبة
- ۱۲۰ ۸. آثار شیخ صدوق
- ۱۲۱ الف: کتاب من لا یحضره الفقیه
- ۱۲۵ ب: معانی الأخبار
- ۱۲۶ ج: توحید صدوق
- ۱۲۷ د: خصال
- ۱۲۸ ه: علل الشرائع
- ۱۳۰ ۹. الاختصاص (وفات قرن پنجم ق)
- ۱۳۴ ۱۰. شواهد التنزیل لقواعد التفضیل
- ۱۳۵ کتاب های متأخر (سده ششم تا دهم)
- ۱۳۵ ۱۱. کتاب های ابن طاووس
- ۱۳۶ الف: الیقین باختصاص مولانا علی علیه السلام بإمرة المؤمنین

- ب: جمال الأسبوع بكمال العمل المشروع ۱۳۷
۱۲. مختصر البصائر ۱۳۸
۱۳. تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة ۱۴۰
- گفتار سوم: استخراج و تحلیل طرق کتاب ۱۴۳
- نخست: استخراج طرق کتاب تفسیر باطن ۱۴۳
- الف: منابع فهرستی ۱۴۴
- ب: اسناد روایات ۱۴۵
- دوم: تجانس مسرهای منتهی به کتاب (طُرُق کتاب) ۱۴۸
- دوره اول حیات کتاب: نیمه دوم قرن ۲ / حوزه حدیثی کوفه ۱۴۸
- دوره دوم: نیمه اول قرن ۳ / حوزه حدیث کوفه و قم ۱۴۸
- دوره سوم: نیمه دوم قرن ۳ و اوائل قرن ۴ / حوزه حدیثی قم و اندکی ۱۵۰
- دوره چهارم: نیمه اول قرن ۴ / حوزه حدیثی قم و قزوین ۱۵۳
- دوره پنجم: اواخر قرن ۴ / حوزه حدیثی قم، ری و بغداد ۱۵۴
- دوره ششم: اوائل قرن ۵ / حوزه حدیثی بغداد ۱۵۵
- سوم: تحلیل اسناد مشابه ۱۵۶
- حدیث اول: کتاب کامل الزیارات ۱۵۶
- حدیث دوم: کتاب ثواب الاعمال ۱۵۶
- حدیث سوم: کتاب امالی صدوق ۱۵۷

دفتر سوم: تحلیل محتوایی روایات تفسیر داماد / ۱۶۱

- پیش درآمد: نگاهی گذرا به اتهامات ۱۶۳
- پایه های فرایند مشابه یابی ۱۶۳
- گفتار اول: گونه شناسی تأویلات ۱۶۷
- اول: گونه شناسی تأویلات علی بن حسان ۱۶۷
- گونه اول: تطبیق واژگان فراگیر قرآنی بر اهل بیت علیهم السلام و دشمنان آنان ۱۶۸
- گونه دوم: تطبیق واژگان غیر فراگیر قرآنی بر اهل بیت علیهم السلام و دشمنان آنان ۱۶۹
- گونه سوم: تبیین آیات با محوریت مقامات اهل بیت علیهم السلام ۱۷۰
- دوم: گونه شناسی تأویلات غالیان ۱۷۰
۱. الوهیت پنداری و نبی انگاری ۱۷۱

- ۱۷۴ ۲. اباحه گری
- ۱۷۴ ۳. اعتقاد به تشبیه
- ۱۷۵ ۴. حلولیت و تناسخ
- ۱۷۵ ۵. تقدس زایی برای اعتقاد و سران خود
- ۱۷۸ گفتار دوم: تفاوت‌ها و شباهت‌ها
- ۱۷۸ اول: شباهت و تفاوت‌ها در گونه تطبیق واژگان فراگیر قرآنی
- ۱۷۹ گام اول: احادیث مشابه
- ۱۸۰ نقد پنداره محقق خوبی
- ۲۰۴ گام دوم: تفاوت‌ها
- ۲۰۴ دوم: شباهت‌ها و تفاوت‌ها در گونه تطبیق واژگان غیر فراگیر قرآنی
- ۲۱۲ رز غلو و باور درست
- ۲۱۶ سوم: شباهت‌ها و تفاوت‌ها در گونه «تبیین آیات» با محوریت مقامات اهل بیت (علیهم‌السلام)
- ۲۳۵ سخن پایانی

دفتر چهارم: دانش‌های بنیادین، گردآوری نشانه‌های اعتماد/۲۳۷

- ۲۳۹ گفتار اول: هویت و شخصیت
- ۲۳۹ اول: هویت‌شناسی علی بن حسان
- ۲۴۰ ۱- نام
- ۲۴۰ ۲- لقب
- ۲۴۰ ۳- کنیه
- ۲۴۰ ۴- ولاء
- ۲۴۳ ۵- شهر (حوزه حدیثی)
- ۲۴۳ دوم: شخصیت حدیثی
- ۲۴۳ ۱- حجم دامنه‌ای روایات
- ۲۴۷ ۲- گرایش علمی
- ۲۴۸ ۳- ترسیم نقش طریقی راوی
- ۲۵۸ ۴- موضوعات احادیث
- ۲۶۳ گفتار دوم: علی بن حسان در نگاه رجالیان
- ۲۶۳ گام اول: ترسیم داده‌های رجالی برپایه سیر تاریخی منابع رجالی

- ۲۶۴ منابع اصلی رجال
- ۲۶۷ منابع ثانویه رجال
- ۲۶۹ جوامع رجالی
- ۲۷۲ گام دوم: راهکارهای بازشناسی دو «علی بن حنّان» در اسناد احادیث
- ۲۷۴ «علی بن حنّان» نامی مشترک برای دو راوی نام آشنا
- ۲۷۶ شاهد اول: تصریح به تعدّد علی بن حنّان
- ۲۷۸ شاهد دوم: اختصاص دو مدخل مستقل با ترجمه‌هایی متفاوت ...
- ۲۸۰ شاهد سوم: توجه به تعاملات حدیثی پرتکرار
- ۲۸۱ راهکارهای «تمییز مشترکات» در بازشناسی دو راوی با نام علی بن حنّان
- ۲۸۲ راهکار اول: توجه به داده‌های منابع رجالی
- ۲۸۳ راهکار دوم: مشایخ و روایت‌گران متفاوت در اسناد
- ۲۸۴ راهکار سوم: توجیه به لقب «هاشمی» و «واسطی» در اسناد
- راهکار چهارم: تفاوت اسناد صاحبان کتاب‌های حدیثی به دو علی بن حنّان
- ۲۸۵
- ۲۸۷ راهکار پنجم: انطباق حدیث بر طریق کتاب
- ۲۸۸ طبقه‌شناخت دو علی بن حسان
- ۲۸۸ اول: روایت‌گری از ائمه علیهم‌السلام
- ۲۸۹ دوم: مشایخ
- ۲۹۱ سوم: روایت‌گران
- ۲۹۲ تخمین محدوده زندگی
- ۲۹۳ شواهد گویای دوره زندگی علی واسطی
- ۲۹۴ شواهد گویای دوره زندگی علی هاشمی
- ۲۹۶ حل اسناد مشکل
- ۲۹۶ ۱- اسناد مشتبّه در الکافی
- ۳۰۱ ۲- اسناد مشتبّه در آثار صدوق
- ۳۰۴ جمع‌بندی پایانی گفتار دوم
- ۳۰۶ گفتار سوم: تحلیل و راستی‌آزمایی تضعیفات
- ۳۰۷ الف) تحلیل و راستی‌آزمایی تضعیفات راه‌یافته به کتاب الرجال کشی
- ۳۰۸ ۱- کذاب:

- ۲- و هو واقفٌ، ایضا لم یدرک ابا الحسن موسی علیه السلام ۳۱۳
- راستی آزمایی نسبت وقف به علی بن حسان هاشمی ۳۱۶
- ب) تحلیل و راستی آزمایی تضعیفات راه یافته به کتاب ابن غضائری و نجاشی ۳۱۷
- تحلیل تضعیفات ۳۱۸
۱. غلو، منشأ همه تضعیفات ۳۱۸
۲. داوری بر پایه متن شناسی ۳۲۰
۳. زاویه داشتن با تفسیر باطن ۳۲۱
۴. نقد پنداره غالی بودن علی بن حسان ۳۲۲
۵. گمانه پالایش حدیث ۳۲۶
- ج) راستی آزمایی حضور علی بن حسان در میراث نصیریّه ۳۲۷
- گفتار چهارم: شانه های اعتماد ۳۳۲
- ۱- طرق متعدد و اشکال حوزة حدیثی کوفه و قم از کتاب تفسیر باطن ۳۳۲
- ۲- روایت گیری این فعال سیاسی از علی بن حسان ۳۳۷
- ۳- حضور ابن ولید قمی و انتقال کتاب تفسیر باطن ۳۳۹
- ۴- علی بن حسان، طریق انحصاری کتاب های عبدالرحمن بن کثیر ۳۴۱
- الف) داده های منابع فهرستی: ۳۴۱
- ب) داده های منابع دانشی: ۳۴۲
- ۵- همسو بودن روایات علی بن حسان با روایات صحیحی مانده از منابع ۳۴۳
- درنگ پایانی ۳۴۵
- یافته های پژوهش: ۳۴۷
- فهرست منابع: ۳۴۹
- نرم افزارها ۳۵۳

پیش از آغاز

پیارا اکرم ﷺ همواره امتش را به دو ثقل گرانبها فرامی خواند و فرمود:
اِنِّي قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ اَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي مَا اِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا
كِتَابَ اللَّهِ وَ عِرْضِي اَهْلَ بَيْتِي!

کتاب خدا و عترت مطهرش، دو رکنی هستند که اگر به آن‌ها چنگ زده
شود هرگز گمراه نخواهیم شد. اگر قرآن، خود را «تَبَيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ»^۱ معرفی
کرده، در آیه‌ای دیگر، «إِمَامٌ مُّبِينٌ»^۲ را واگویه‌گر آن شناسانده است:

عَنْ أَبِي الْجَازُودِ عَنْ أَبِي سَعْفَةَ بْنِ مَدْيَنَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِيهِ عَنْ
جَدِّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا أُتِرْتُ هَذِهِ آيَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ «وَكُلُّ شَيْءٍ
أَخْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ» قَامَ أَبُو بَكْرٍ وَرَجُلٌ مِنْ مَجْلِسَيْهِمَا فَقَالَا يَا
رَسُولَ اللَّهِ هُوَ التَّوْرَةُ؟ قَالَ لَا قَالَا فَهُوَ الْإِنْجِيلُ؟ قَالَ لَا قَالَا فَهُوَ الْقُرْآنُ؟
قَالَ لَا. قَالَ: فَأَقْبَلَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ
هَذَا إِنَّهُ الْإِمَامُ الَّذِي أَخْصَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِيهِ عِلْمَ كُلِّ شَيْءٍ.^۳

۱. الکافی، ج ۲ ص ۴۱۵. گفتنی است در این کتاب، سعی شده که همه نقل‌ها از کتاب
«الکافی»، از انتشارات «اسلامیه» انجام شود. از این رو، جز در موارد استفاده از چاپ
دارالحدیث، به انتشارات این کتاب اشاره نشده است.

۲. سوره نحل: ۸۹ «تَرْكُنَا عَلَيْكَ الْكُتَابَ تَبَيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ»

۳. سوره یس: ۱۲ «وَكُلُّ شَيْءٍ أَخْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ»

۴. معانی الاخبار: ص ۹۵. همچنین الامالی للصدوق: ص ۱۷۰ مجلس ۳۲.

مسلم است که منظور از تمسک به این دو ثقل، دست یازیدن به معارف آن دو است که جز با ورود به وادی معارف قرآن و اهل بیت علیهم السلام حاصل نخواهد شد. سخن در تبیین جایگاه احادیث اهل بیت علیهم السلام فراوان است که با مراجعه به منابع حدیثی شیعه حاصل خواهد شد. نکته‌ای که پرداختن به آن ضروری است، سخن از نقش احادیث در پرداختن به باطن آیات قرآن و روشن سازی معارف درونی آیات الهی، یا همان «تأویل» است. تأویل آیات الهی، تنها در اختیار کسانی قرار گرفته که قرآن از ایشان با عنوان «السُّخْرُونَ فِي الْعِلْمِ» یاد کرده است:

سُخْرُونَ فِي الْعِلْمِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَعَلْنَا لَكُمُ الْكُتُبَ وَالْحِكْمَةَ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ

در گزارش سلام بن قیس هلالی، امیرالمؤمنین علیه السلام، خود را ظرف پذیرش همه تأویلات و بواطن قرآن از سوی رسول الله صلی الله علیه و آله معرفی می‌فرماید:

فَمَا نَزَلَتْ عَلَيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آيَةً مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا أَقْرَأْتِهَا وَأَمْلَأُهَا عَلَيَّ فَكَتَبْتُهَا بِحَظِّي وَعَدَّخْتُهَا بِحُكْمِي وَأَبْلَغْتُهَا وَتَفْسِيرُهَا وَنَاسِخُهَا وَمَنْشُوقُهَا وَمُخَكَّمُهَا وَمُتَشَابِهُهَا وَتَأْوِيلُهَا عَامَّةً^۱

این ویژگی، پس از آن حضرت، در دیگر ائمه علیهم السلام معصوم علیهم السلام جریان دارد:

عَنْ بَرْزِيذِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَنْ أَحَدِهِمَا علیه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا يَتَعَلَّمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ فَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْضَلُ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ قَدْ عَلَّمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ جَمِيعَ مَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مِنَ التَّنْزِيلِ وَالتَّأْوِيلِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُنزِلَ عَلَيْهِ شَيْئًا لَمْ يَتَعَلَّمَهُ تَأْوِيلَهُ وَأَرْصِبَاؤُهُ مِنْ بَعْدِهِ يَتَعَلَّمُونَهُ كُفْلًا^۲

۱. سوره آل عمران: ۷.

۲. الکافی: ج ۱ ص ۶۴.

۳. همان: ص ۲۱۳.

جالب آنکه دستیابی به این قله مرتفع معارف؛ تأویل آیات الهی، مورد ادعای برخی دروغ‌پردازان نیز بوده است که ائمه علیهم‌السلام به تکذیب ایشان و برملا کردن ادعاهای واهی شان می‌پرداخته‌اند. امام صادق علیه‌السلام به ابوحنیفه که خود را مفسر قرآن و عالم به ناسخ و منسوخ می‌پنداشت، فرمود:

يَا أَبَا حَنِيفَةَ تَعْرِفُ كِتَابَ اللَّهِ حَقًّا مَعْرِفَتِهِ وَتَعْرِفُ النَّاسِيخَ وَالْمُنْسُوخَ؟
 قَالَ نَعَمْ قَالَ يَا أَبَا حَنِيفَةَ لَقَدْ اِدَّعَيْتَ عِلْمًا وَنِلْتَ مَا جَعَلَ اللَّهُ
 ذِكْرَ الْإِلَاحِ أَهْلَ الْكِتَابِ الَّذِينَ أَنْزَلَ عَلَيْهِمْ نُبُوحَهُمْ وَنِلْتَ مَا جَعَلَ اللَّهُ
 الْخَاصَّ مِنْ ذُرِّيَةِ نَبِيِّنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا وَزَّكَ اللَّهُ مِنْ كِتَابِهِ حَرْفًا!

بر این پایه، علیه‌السلام به ویژه امام صادق علیه‌السلام، پس از انتخاب برخی از اصحاب، به عنون علیهم‌السلام این دسته معارف اصیل و عمیق، به ارائه آن مبادرت ورزیدند. با نگاه به راویان احادیث تأویلی، با راویان جلیل و نام‌آشنایی چون: ابوحزمه ثمالی، یزید جعفی، ابوبصیر اسدی، مفضل بن عمر جعفی و نیز عبدالرحمن بن سیر هاشمی، روبرو می‌شویم.

در میان این گروه از اصحاب امام صادق علیه‌السلام، عبدالرحمن بن کثیر هاشمی را در منابع رجالی سه قرن پس از خود، با اتهاماتی چون: «وضع حدیث» و «ضعف» می‌یابیم. تنها راوی و ناقل احادیث عبدالرحمن، برادرزاده اش علی بن حستان هاشمی است که وی نیز بسان عموی خویش، به این دسته اتهامات، نگرهش شده است.

رسالت نوشتار حاضر

پس از آن که نگره «اعتبارسنجی سندپایه» در قرن هفتم هجری آغاز و در قرن دهم به «گفتمان رسمی» و علمی جامعه شیعه تبدیل شد،

توجه به داده‌های توصیفی راویان یاد شده در منابع رجالی و فهرستی، به اصلی‌ترین ملاک اعتباریابی روایت راویان در آمد. بسنده کردن به ستایش‌ها و نکوهش‌های این منابع و بهره‌گیری اندک از دیگر نشانه‌های اعتمادزایا اعتمادزدا را در کتابی چون: خلاصه‌الاقوال علامه حلی (م ۷۲۶) و یا توسط فقیهانی چون: شهید ثانی (م ۹۶۶) می‌توان به چشم دید. کاستی‌های این نظام اعتبارسنجی پس از گسترش رسمی آن در قرن دهم، اندشمندان شیعی پس از آن را بر آن داشت که از دیگر نشانه‌ها و قرینه‌های تاریک‌تر در منابع رجالی و حتی حدیثی نیز جهت اعتماد به راویان سود بویابند.

تلاش حاضر در تحلیل شخصیت واقعی «علی بن حسان هاشمی» نیز در همین راستاست. وضوح در میراث حدیثی (داشتن تنها یک کتاب با عنوان تفسیر باطنی)، وضوح در تضعیفات شدید رجالیان نسبت به وی، سبب انتخاب این راوی برای این تحلیل واقع‌بینانه و بر پایه داده‌های تاریخی در کنار داده‌های رجالی شد. علی بن حسان هاشمی دارنده تنها کتاب تفسیر باطنی در میان نگارندگان شیعه است. وی در عرصه انتقال مهم‌ترین معارف شیعی مانند نطبه فدکیه حضرت زهرا علیها السلام و خطبه همام امیر المؤمنین علیه السلام و نامه حضرت به فرزندشان، نقش آفرین بوده است.

پژوهش پیش‌روی، در دفتر اول، ابتدا به گونه‌شناسی احادیث تفسیر باطنی و پس از آن به مفهوم‌شناسی باطن قرآن می‌پردازد و در پایان، جریان‌شناسی تفسیر باطن را در دستور کار خویش قرار داده است.

دفتر دوم به بازایی کتاب تفسیر باطن علی بن حسان هاشمی، از

منابع حدیثی متقدم و متأخر، بر پایه معیارهای بازیابی کتاب و تحلیل هر طریق به صورت جداگانه، اختصاص داده شده است.

از آن جا که نقد محتوایی یکی از مهمترین سنجه‌های اعتبار سنجی به شمار می‌آید، دفتر سوم به تحلیل محتوایی روایات کتاب تفسیر باطن پرداخته است. در این گام، گونه‌شناسی تأویلات علی بن حسان و تفاوت آن با تأویلات غلات تشریح و تحلیل شده است. سپس با شباهت‌یابی روایات وی از منابع معتبر و راویان ثقه، هماهنگی و پیوستگی این میراث حدیثی بر جای افتاد. از علی بن حسان با منظومه معارف اهل بیت علیهم‌السلام و منفرد نبودن آن، به اثبات رسیده است.

در آخرین دفتر از این کتاب، شخصیت حدیثی و رجالی علی بن حسان مورد واکاوی قرار گرفته است. از این رو، نخست، تصویری روشن از شخصیت حدیثی علی بن حسان ترسیم شده و پس از آن، بر پایه سیر تاریخی منابع رجالی به ترسیم داده‌های شناسان رجالی شیعه پرداخته و از آن جا که علی بن حسان نامی مشترک میان علیهم‌السلام و علیهم‌السلام است، شواهدی بر قابل انطباق نبودن آن بر یک راوی، اقامه شده است. تحلیل، نقد و راستی‌آزمایی تضعیفات راه یافته به منابع رجالی متقدم اقدام دیگری است که در این راستا به سرانجام رسیده است. در پایان، شواهد درون‌متنی اصول رجالی و شواهد تاریخی که بر پایه آن می‌توان به علی بن حسان هاشمی اعتماد کرد، در خلال دو گفتار فراز آمده است.

در این نوشتار، سعی بر آن بوده که به جای آدرس‌دهی احادیث مورد استناد و استفاده، از متن والای آن بهره گرفته شود تا خواننده، توفیق بیشتری در انس با معارف اهل بیت علیهم‌السلام برایش حاصل شود.

نکته پایانی

مسیری که در این پژوهش آغاز شده، جا دارد که توسط پژوهشگران دغدغه مند پی گرفته شود؛ چه اینکه وادی «تأویل» و «تفسیر باطن» از جریان های اختصاصی شیعه است که مورد هجومه شدید قرار گرفته؛ هجومه هایی که به جهت ناآشنایی با آن و درک نکردن جایگاه آن در وادی معارف الهی، پدید آمده است.

این پژوهش، که جز با توفیقات الهی و عنایت و مدد حضرت صاحب الزمان علیه آلاف التحية والثناء آغاز نشد و پیش نرفت، امید است که مورد پسند و تحسین واقع شود و رضایت آن دُرْدانه آفرینش را به دنبال داشته باشد...

جان ناقابل ما کاش فدای تو شود
تا قابل شود و هدیه به مادر باشد^۱

دعوتنا أن الحمد لله رب العالمين
سید محمد موسوی پور - جمال الدین
حدری فطرت
شعبان المبارک ۱۴۰۵ ق (بهمن ۱۴۰۲ ش)

